

religieus antwoord. Het boek eindigt dan ook op profetische wijze met de presentatie van een vrijzinnige theologie in de lijn van Paul Tillich, de negatieve mystieke theologie en profetische tradities, die een tegenwicht zou kunnen bieden – een soort ‘religious counterterrorism’. In deze theologische stromingen wordt voldaan aan het menselijke verlangen naar idealisering van en verbondenheid met een onbegrensd, groot object, terwijl tegelijkertijd de menselijke eindigheid wordt geaccepteerd (vgl. Tillich’s ‘finiteness’). Dit is een garantie tegen absolutering van menselijke standpunten en polariserende tendensen en bevordert empathie.

De balans opmakend: Jones heeft een helder en beknopt (190 pp.) boek geschreven over een bijzonder lastig onderwerp. Het boek biedt verschillende zaken: een overzicht over het huidige terrorismeonderzoek; een beschrijving van drie verschillende voorbeelden van religieus terrorisme; een relationeel-psychoanalytische analyse van de centrale thema’s in religieus fundamentalistisch teksten en bewegingen; en tenslotte een persoonlijke theologische reflectie als bijdrage aan ‘counterterrorism’. Juist de verscheidenheid aan insteken maakt dat Jones geen simpele en definitieve antwoorden biedt. Zo blijft de spanning voelbaar tussen universele en cultuurgebonden kenmerken van religieus terrorisme (de emotionele ontwikkeling van schaamte en schuldgevoelens is niet in iedere cultuur gelijk). Ook komt de vraag op in hoeverre volgens Jones religieus terrorisme niet toch te verklaren is als psychopathologie, in de zin van een problematische zelfontwikkeling. Dit informatieve en authentieke boek is een aanrader voor iedereen die meer wil weten van de psychologische dynamiek achter religieus gemotiveerd terrorisme.

Hetty Zock  
(Rijksuniversiteit Groningen)

### Literatuur

- Jones, James W. (1991), *Contemporary Psychoanalysis and Religion. Transference and Transcendence*, New Haven & London: Yale University Press.
- Jones, James W. (2002), *Terror and Transformation: The Ambiguity of Religion in Psychoanalytic Perspective*, Hove (East Sussex): Brunner-Routledge.
- Qutb, Sayyid (1995), *Milestones*, Delhi, India: Ishaat-e-Islam Trust Publications,

Vellenga, S., S. Harchaoui, H. El Madkouri & Baukje Sijses (red.) (2009), *Mist in de polder. Zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland*, Amsterdam: Ak-sant, pp. 196, ISBN 9789052603407, € 22,90.

‘Welke ontwikkelingen zich in de islam in het Nederlandse religieuze landschap voordoen, is in nevelsluiers gehuld.’ De bundel *Mist in de polder* wil de complexe ontwikkeling van de islam in Nederland verhelderen en meer licht werpen op de omgang van politiek en

media met de islam' (p. 7). Deze zeker niet unieke, maar wel veel belovende claim wordt in dit boek op zeer diverse manieren uitgewerkt. Vellenga gaat in zijn bijdrage in op het islamiseren van identiteit, radicalisering, stolling, secularisering en religieuze individualisering als de vijf belangrijkste tendensen in de islam. Het hoofdstuk van Meijer over de moslimbroederschap geeft een goed inzicht in het wel en wee van deze beweging, waarbij hij ingaat op enkele belangrijke kwesties zoals het (vermeende) gebrek aan de scheiding tussen staat en religie in de moslimwereld. De hoofdstukken van Marjo Buitelaar (over patronen van religiositeit onder Marokkanen), Umut Azak (islamitische organisaties van Turkse immigranten in Nederland), van Dick Douwes (over de imams) en Bas van Stokkom (over godslastering, belediging en discriminatie met betrekking tot islam) zijn zeer informatief en geven op hoofdlijnen een goed inzicht in de belangrijkste ontwikkelingen. Shadid's artikel, waarin hij aansluit bij theorieën over agenda-setting, gaat over de verschillende frames die de beeldvorming over islam sterk zouden bepalen. Hij pleit in zijn artikel voor meer etnische en culturele diversiteit in de media. Een groot probleem echter met de wijze waarop Shadid de theorie uit mediastudies gebruikt is de top-down benadering. Hij gaat uitgebreid in op de boodschappen die de media de wereld insturen, maar hij gaat niet in op de verspreiding en consumptie van die boodschappen. Zijn analyse en conclusies hierover blijven dan ook twijfelachtig.

Opvallend in dit boek zijn de hoofdstukken van Fouad Laroui, Paul Cliteur en Paul Scheffer. Deze komen niet voort uit empirisch onderzoek, maar zijn bespiegelingen over waar het heen moet met de islam. Zeker Larouis en Cliteurs bijdragen bevatten punten die de moeite waard zijn om te overdenken, maar om ze nu zonder nadere kwalificatie tussen de anderen te zetten is twijfelachtig. Scheffers bijdrage is echter op verschillende manieren een dissonant. Het is slordig geschreven en gebaseerd op ongefundeerd aannames. Hij gooit bijvoorbeeld voortdurend begrippen als conservatief en radicaal door elkaar heen waardoor het lijkt alsof de radicale islam de hoofdstroom is van de islam. Hij maakt van islam en moslims een unieke, specifieke uitdaging voor een seculiere samenleving door eenzijdig de verschillen te benadrukken. Hij vermeldt bijvoorbeeld wel dat moslimjongeren dezelfde opvattingen koesteren over democratie als autochtone leeftijdsgenoten, maar doet daar verder niets mee. In plaats daarvan richt hij zich op het punt dat slechts een klein deel van de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren voor persvrijheid zou zijn wanneer dat betekent dat ook religie kan worden bespot. Nog afgezien van het feit dat niet alle Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren evenveel waarde hechten aan het praktiseren van de islam (een identiteit als moslim herbergt een groot aantal verschillende betekenissen) had hij die uitkomst moeten vergelijken met religieuze autochtone jongeren. Hij schrijft dat de 'meeste moslims' veel moeite hebben met geloofsafval en pluralisme, zonder daar ook maar één bron voor te geven die dat zou kunnen aantonen. Tevens stelt hij dat het geen wonder is dat de cartoon-affaire in het Midden-Oosten op geweld is uitgelopen aangezien men daar geen vrijheid van meningsuiting heeft. Een twijfelachtige stelling op zich aangezien de gewelddadigheden zich in

een beperkt aantal landen hebben voorgedaan, maar die wordt nog vreemder wanneer hij dan vervolgens stelt dat die gewelddadigheden bewijzen dat beperking van de vrijheid van meningsuiting geen bijdrage levert aan de pacificatie van moslimgemeenschappen. Hij vergeet gemakshalve dat zich in Europa nauwelijks incidenten hebben voorgedaan naar aanleiding van die cartoons en dat er in Nederland slechts drie zeer beperkte demonstraties hebben plaatsgevonden. Scheffers bijdrage is dan ook onwaardig voor een bundel als deze. Voor de bundel als geheel geldt dat de samenhang wat ver te zoeken is. Het zou bijvoorbeeld aardig geweest zijn als men Cliteur en Laroui had laten reageren op de bevindingen van de overige auteurs. Een uitgebreidere inleiding of epiloog had ook de nodige vragen kunnen behandelen. Hoe verhoudt bijvoorbeeld Douwes' stelling over de terughoudendheid van moslimorganisaties zich tot Larouis pleidooi voor een meer open islam of Cliteurs pacificatie van religie binnen de grenzen die de democratische staat aangeeft? Verschillende vragen blijven zo liggen die een nieuw licht op ontwikkelingen in de islam in Nederland hadden kunnen doen schijnen. Nu is de bundel toch enigszins los zand en veelal gebaseerd op stukken die de schrijvers al eerder en elders (en soms beter) hebben geproduceerd. Wel zijn de hoofdstukken zeer toegankelijk en daarom geschikt voor een wat breder publiek dan de gebruikelijke wetenschappelijke stukken van veel auteurs. Voor de al wat beter geïnformeerde zal deze bundel echter weinig toevoegen.

Martijn de Koning

(Als antropoloog verbonden aan de Afdeling Arabisch en Islam bij de Faculteit Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen)

Zondervan, Ton (red.) (2009), *Bricolage en bezieling. Over jongeren, cultuur en religie*, Avebode: Altiora, pp. 192, ISBN 9789031725878, € 16,95.

Het boek *Bricolage en bezieling* is de vrucht van een forum van zes theologen die een jaar lang samen nadachten over de vraag hoe christelijke theologie en hedendaags jeugdwerk 'in en voor elkaar transparant kunnen worden' (p. 7). In zes hoofdstukken worden essays geschreven door mensen 'uit de praktijk', theologen die zelf actief zijn in jeugd- en jongerenwerk. Het is op zich een mooi initiatief; juist de christelijke jongerenwerkers hebben een schat aan informatie over de praktische uitwerking van wat de theologie beoogt te bestuderen en over wie ze poogt te bedienen. Deze schat wordt te weinig aangeboord waardoor veel theologen kamergeleerden blijven die zich ver, en soms steeds verder, van de dagelijkse werkelijkheid houden, wat zeker voor praktisch theologen niet kan.

In het boek worden ter introductie door Bert Roebben vijf elementen genoemd die als leidraad dienden bij de opzet en werkwijze van het forum. Het eerste ervan doelt op dit hiervoor genoemde zoeken naar inzicht in de – theologisch te begrijpen – werkelijkheid. Dat ze echter met hun forum aan 'gezamenlijke waarheidsvinding' doen (p. 9) vind ik